

לו ישטמנו יוסף

וַיֵּרָאוּ אֶחָי יוֹסֵף כִּי מֵת אַבְיָהֶם וַיֹּאמְרוּ לוֹ יִשְׁטַמְנוּ יוֹסֵף וְהַשֵּׁב יֵשֵׁב לָנוּ אֵת כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר גָּמְלָנוּ אֹתוֹ: וַיֵּצֵאוּ אֶל יוֹסֵף לֵאמֹר אַבְיָד צוּה לִפְנֵי מוֹתוֹ לֵאמֹר: כֹּה תֹאמְרוּ לְיוֹסֵף אֲנָא שָׂא נָא פֶשַׁע אַחִיךָ וְחַטָּאתָם כִּי רָעָה גָּמְלוּךָ וְעַתָּה שָׂא נָא לִפְשַׁע עַבְדֵי אֱלֹהֵי אַבְיָד וַיִּבְדַּךְ יוֹסֵף בְּדַבְרָם אֵלָיו: וַיֵּלְכוּ גַם אֶחָיו וַיִּפְּלוּ לִפְנֵי וַיֹּאמְרוּ הֲנֵנוּ לְךָ לְעַבְדִּים: (בראשית נ טו - כא).¹

רמב"ן בראשית מה כז – יעקב לא ידע עד סוף ימיו מה באמת אירע

"וידברו אליו את כל דברי יוסף" - יראה לי על דרך הפשט שלא הוגד ליעקב כל ימיו כי אחיו מכרו את יוסף, אבל חשב כי היה תועה בשדה והמוצאים אותו לקחורו ומכרו אותו אל מצרים.² כי אחיו לא רצו להגיד לו חטאתם, אף כי יראו לנפשם פן יקצוף ויקללם, כאשר עשה בראובן ושמעון ולוי.³ ויוסף במוסרו הטוב לא רצה להגיד לו. ולכך נאמר: "ויצאו אל יוסף לאמר אביך צוה לפני מותו לאמר גוי". ואילו ידע יעקב בעניין הזה היה ראוי להם שיחלו פני אביהם במותו לצוות את יוסף מפיו, כי ישא פניו ולא ימרה את דברו.⁴ ולא היו בסכנה ולא יצטרכו לבדות מלבם דברים.⁵

בראשית רבה ק ח – יוסף מציץ בבור אליו הושלך

"וישב יוסף מצרימה הוא וכל אחיו ... ויראו אחי יוסף כי מת אביהם וכו'". ר' לוי ור' יצחק. ר' לוי אמר: שלא זמן לסעודה. אמר ר' תנחומא: הוא לא נתכוון אלא לשם שמים, אמר: לשעבר אבא מושיבני למעלה מיהודה שהוא מלך ולמעלה מראובן שהוא בכור. עכשיו, אינו בדין שאשב למעלה מהם.⁶ והם לא אמרו כן, אלא: "לו ישטמנו יוסף".⁷ רבי יצחק אמר: הלך והציץ באותו הבור. אמר ר' תנחומא: הוא לא נתכוון אלא לשם שמים, והם לא אמרו כן, אלא: "לו ישטמנו יוסף".⁸

¹ אם חשבנו לרגע שבפרשת ויגש, במפגש של יוסף עם אחיו ואח"כ במפגש שלו עם אביו, הגענו לשלום בית ול"סוף טוב", באים פסוקים אלה שלאחר פטירת יעקב וטופחים על פנינו. מה קורה כאן? כל האיבה חוזרת ומתפרצת? או אולי ההפך, מתרחשת כאן סגירה סופית של הפרשה? ובין השורות עולה גם האנלוגיה למקרה אחר בספר בראשית בו משהו שטם אח וחשב לגמור חשבונות לאחר פטירת האב, הלו הוא דוד עשו. וכבר הקדשנו דף מיוחד **הסיפור שלא סופר** בפרשת ויגש לנושא סגירת המעגל המשולש: יעקב-יוסף-האחים, נסגר או לא נסגר? ראו מים אחרונים. הפעם נתמקד במפגש יוסף ואחיו לאחר מות יעקב.

² זה מה שחשב יעקב. ומה באמת קרה שם? מה ראה וידע יוסף עצמו? הפסוק אומר: "ויעברו אנשים מדינים סוחרים וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור וימכרו את יוסף לישמעאלים בעשרים כסף" (בראשית לז כח). אז מי באמת העלה את יוסף מהבור ומי מכר אותו? ראו פירוש רש"י ורמב"ן שם ולעומתם פירוש רשב"ם. ראו גם מרדכי ברויאר: "פרקי בראשית", פרק שלושים וחמישה. וכבר זכינו להרחיב בנושא זה בדברינו **מי מכר את יוסף (ולמי?)** בפרשת וישב. בחזרה לפירוש רמב"ן, מה חשב יעקב, לאחר שראו שיוסף חי, על כתונת הפסים המגואלת בדם שהביאו לו בניו? איך לא שאל אותם על כך?

³ פרק מט פסוקים ה-ז בפרשתנו: "שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרותיהם. בסודם אל תבוא נפשי בקהלם אל תחד כבדי ... אורר אפם כי עז ועברתם כי קשתה אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל". ועל "ברכה" זו של יעקב, ראו דברינו **שמעון ולוי אחים** בפרשה זו. ראו גם הברכה לראובן בדברינו **ראובן בכורי אתה**.

⁴ מן הסתם, טוען רמב"ן, אילו היו האחים מגלים ליעקב את האמת, אפשר שהיה משכין שלום ביניהם עוד בחייו ומצווה ליוסף שיסלח להם, ולא היו צריכים האחים להתחיל את כל העניין מחדש לאחר מותו של יעקב ולשים דברים בפיו של יעקב. ויוסף לא גילה לאביו איך וכיצד התגלגל למצרים בגלל "מוסרו הטוב".

⁵ שורה תחתונה, עקב אי גילוי הסיפור עד סופו, יודעים האחים שהם חיים על זמן שאול ולאחר מותו של אביהם תתעורר בעיית היחסים עם יוסף במלוא חומרתה. דעה זו של רמב"ן מעצימה גם את המדרש שנראה להלן שממקרה זה לומדים שמוותר לשקר מפני דרכי שלום (רמב"ן לא מתייחס לנקודה זו במפורש). כי באמת יעקב לא היה יכול כלל לצוות על דבר זה וסביר שגם יוסף ידע שאביו לא ידע. מעניין, אגב, שדברי רמב"ן אלה כתובים בפרשת ויגש, כאשר האחים חוזרים לארץ כנען ומדווחים ליעקב שעוד יוסף חי, לא בפרשתנו! (בפרשתנו, על הפסוק: "ויראו אחי יוסף כי מת אביהם" נדרש רמב"ן דווקא לפירוש מיסטי, ראו שם).

⁶ כל עוד יעקב חי, הוא שקבע מי יישב בראש (והדברים "הסתדרו" עם העובדה שיוסף הוא משנה למלך מצרים). אבל כעת שאבא יעקב נפטר, אין ליוסף עוד הרשאה מאביו לשבת בראש השולחן המשפחתי. ולתת ליהודה או לראובן לשבת בראש לא יכול היה יוסף לפי שהוא מלך ומלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, כך אומרים המפרשים.

⁷ ובמדרש תנחומא (בובר) בפרשת שמות סימן ב הובאו הדברים בהרחבה: "ויראו אחי יוסף כי מת אביהם. מה ראו? ראו כל ימים שהיה יעקב קיים היה יוסף סועד עמהם והיו אוכלין על שולחנו. וכיון שמת יעקב לא אכלו על שולחנו ... אמרו: יש רעה טמונה בלבו של יוסף, והשב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אותו". ראו גם פירוש רש"י על הפסוק שמן הסתם מבוסס על מדרשים אלה אבל מוסיף נופך משלו: "מהו ויראו? הכירו במיתתו אצל יוסף, שהיו רגילים לסעוד עמו על שולחנו של יוסף והיה מקרבן בשביל כבוד אביו, ומשמת יעקב לא קרבן". רק כעת, כאשר יוסף לא מזמנם לסעודה הם חשים במות \ בחסרון אביהם. אין בדברי רש"י שום סניגוריה על יוסף או הסבר מדוע הפסיק לקרב את אחיו האם היה חשש מצדק? וברמב"ן כאן: "כי מת אביהם - כי להם מת הוא".

⁸ ובמדרש תנחומא (הרגיל) בפרשתנו סימן יז הובאו הדברים בהרחבה: "ומה ראו עתה שפחדו? אלא שראו בעת שחזרו מקבורת אביהם, ראו שהלך יוסף לברך על אותו הבור שהשליכוהו אחיו בתוכו וברך עליו, כמו שחייב אדם לברך על מקום שנעשה לו נס:

רש"י בראשית נ טו – משמעויות המילה "לו" 9

לו ישטמנו - שמא ישטמנו. לו מתחלק לענינים הרבה. יש לו משמש בלשון בקשה ולשון הלואי, כגון: "לו יהי כדברך" (לעיל ל לד), "אך אם אתה לו שמעניי" (שם כג יג), "ולו הואלנו ונשב בעבר הירדן" (יהושע ז ז), "במדבר הזה לו מתנו" (במדבר יד ב). ויש לו משמש בלשון אם ואולי, כגון "לו חכמו ישכילו זאת" (דברים לב כט), "לו הקשבת למצותי" (ישעיה מח יח), "ולו אנכי שוקל על כפי" (שמואל ב' יח יב). ויש "לו" משמש בלשון שמא: "לו ישטמנו", ואין לו עוד דומה במקרא.¹⁰

אור החיים בראשית נ טו – לו - הלואי

לו ישטמנו וגו'. פירוש דלמא אלא שאין חבר לה בכל התורה.¹¹ וצריך לדעת למה ידבר הכתוב לשון זה שמשמעונו הרגיל הוא הפך הכוונה? והגם שאין מקום לטעות להבין בו זולת דלמא, אף על פי כן היה לו לומר לשון צודק: פן או אולי.¹² ונראה כי הכתוב דברי עצמו קאמר לו.¹³ והכוונה בזה שהם יראו על דבר שהלואי שיהיה כן, שיהיה משיב להם והוא אומרו: "ישיב לנו את כל הרעה". והיו¹⁴ מצטערים השבטים כשיעור שנצטער יוסף מצדם, ובזה לא היו מתחייבים לבסוף מהגלויות ומהצרות בעד חטא זה. כאומרם ז"ל (שבת י ב) גלות מצרים וגם בגלות האחרון,¹⁵ וצא ולמד מה היה לעשרה עמודי עולם.¹⁶

פירוש מלבי"ם על הפסוק בפרשה – ולואי שיחתה יוסף גחלים על ראשו

ויאמרו לו ישטמנו יוסף - כבר בארתי בספר ארצות השלום מה שכתב החכם: "אם רעב שונאך האכילהו לחם" (משלי כה כב),¹⁷ שהנקמה היותר גדולה מאויבו, הוא אם תחת איבתו והרעה שעשה לו, ישימהו מאוכלי שולחנו ויעשה עמו אך טוב וחסד. שאז יזכור תמיד מה שהוא הרע לעשות. וזהו שכתוב: "כי גחלים אתה חותה על ראשו". ואחי יוסף הרגישו זאת, וטובת יוסף היה בעיניהם כי חותה גחלים על ראשם, ואמרו: הלואי אחר שיוסף ישטמנו בודאי, וא"כ לו ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אתו, שיעשה עמנו רע בפועל. לא טוב שהוא לנו כמדקרות חרב.¹⁸

ברוך המקום שעשה לי נס במקום הזה. וכיון שראו כן, אמרו: עכשיו שמת אבינו לו ישטמנו יוסף והשב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אותו. מה עשה יוסף כשהלך להציץ בבור, והאם הפנים את משמעות מעשהו? סקרנות גרידא? הקפדה על דיני ברכות? או שמא רצון להראות לאחים שהוא יודע, שאיננו שוכח ושיש "פצע פתוח" שצריך לסגור אותו. (ויש לשאול אם בהזדמנות זו גם פקד יוסף את קברה של רחל אמו שהוא ממש על ציר גב ההר בין מערת המכפלה ועמק דותן? אך זה ענין אחר).

⁹ לפני שנמשך במדרשים המנחמים והמפייסים, נעצור מעט אצל פרשני המקרא.
¹⁰ כך גם מתרגם אונקלוס: "דלמא יטר לנא דבבו יוסף" וכך גם מסכים אבן עזרא: "לו ישטמנו שמא יטור לנו איבה ... ויש לו במקרא על דרכים רבים". כך גם פירוש הדר זקנים על הפסוק, שמתקשר למדרש לעיל על יוסף שהציץ בבור ואלה דבריו: "כשחזרו יוסף ואחיו מקבורת אביהם ראו יוסף הבור שהושלך בו ובירך ברוך ה' שעשה לי נסים במקום הזה. אמרו אחיו: מאחר שמזכיר בדבר זה עדיין לא יצאה שנתו מלבו. אמרו לו ישטמנו יוסף שמא השנאה טמונה בלבו". עפ"י פירוש זה ומדרשי תנחומא הנ"ל, המשפט: "לו ישטמנו יוסף" נהגה במחשבת האחים, אם לא נאמר ממש, מיד אחרי קבורת יעקב, עוד בדרך חזרה למצרים, עוד לפני שסעד או לא סעד איתם יוסף. הבעיה היא רק מדוע משתמש כאן המקרא במילה "לו", שאמנם מופיעה פעמים רבות אחרות במקרא, אבל בד"כ במשמעות של הלואי, או "אם ו'אולי". "לו" במשמעות של "שמא" היא יחידה בכל המקרא, כפי שרש"י מעיר. למה לנקוט דווקא במילת יחס זו?

¹¹ אין שום דוגמה נוספת במקרא שהמילה "לו" היא במשמעות שמא - דילמא.
¹² אור החיים (ר' חיים עטר מרוקו מאה 17) מסכים שבפשט הפסוק אין דרך אחרת לפרש את "לו", אלא במובן של שמא. אבל למה נקט המקרא במילה "לו" שמשמעותה הרגילה היא הפוך משמא? יש מספיק מילים אחרות מתאימות.

¹³ היינו שמספר המקרא מתערב כאן ומביע משאלה בשם האחים - משאלה שייסגר החשבון. כך הבנו משפט קשה זה של אור החיים.
¹⁴ "ויהי" בלשון עתיד, כך נראה להגיה.

¹⁵ הכוונה למאמר הגמרא שם: "לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו - נתקנאו בו אחיו, ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים". כך גם בבראשית רבה פד ח: "ריש לקיש בשם רבי אלעזר בן עזריה אמר: צריך אדם שלא לשנות בין בניו, שע"י כתונת פסים שעשה אבינו יעקב ליוסף: וישנאו אותו".

¹⁶ בסתר ליבם ייחלו האחים שיוסף אכן ישיב להם "את כל הרעה אשר גמלנו אותו" וייסגר החשבון אחת ולתמיד ולא ייגרר לאורך כל הגלויות והצרות שפקדו את עם ישראל לדורותיו בגין חטא מכירת יוסף (ראו דברינו [בעבור נעליים](#) וכן [על מכרם בכסף צדיק](#) שחטא מכירת יוסף נפקד על עם ישראל לדורותיו). אזכור הגמרא במסכת שבת כאן באה לומר שלו היו יוסף ואחיו סוגרים ביניהם את החשבון, אפשר שהיה בזה תיקון למה שיעקב עשה והייתה נמנעת גלות מצרים (וגלות אדום!)! יש בכך האשמה קשה כנגד יעקב שמחד גיסא שונה בין בניו ומאידך גיסא לא השכיל במשך 17 שנות ישיבתו בנחת במצרים להשלים בין בניו.

¹⁷ ראו שם צמד הפסוקים במלואם שזה מעין משולש: "אם רעב שונאך האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים: כי גחלים אתה חתה על ראשו וה' ישלם לך". ראו הפרשנים שם על הפסוק.

¹⁸ גם פירוש מלבי"ם מחזיק בדעה שיש אפשרות ש"לו" הוא אכן משאלה ובקשה, גם אם חבויה ונסתרת. גם הוא מצטרף לדעה שאולי האחים בקשו לסיים את החשבון ולא לחיות תחת 'שלום בית' מזויף שבו יום יום נחתים גחלים על ראשם ואין הם יודעים מה באמת בלבו של יוסף. ראו פירושו של מלבי"ם על הפסוק שם במשלי: "כי גחלים אתה חותה על ראשו, שבמה שאתה מטיב לו ידמה לו שאתה חותה גחלים על ראשו, כי יזכור את אשר חטא לנגדך והרע לך, ויבוש ויכלם שעתה מוכרח לקבל לחם ומים ממך תחת רעתו, וה' ישלם לך, שתקבל שכר מה' בעבור הצדקה שעשית, ואם תנקום במה שלא תתן לו - לא תקבל שכר". אפשר אולי

תנחומא (בובר) פרשת שמות סימן ב – נשיאת פשע וסליחה לדורות

"כה תאמרו ליוסף: אנא שא נא פשע אחיך" - אמר ר' אבין: אמר הקב"ה: אתם אמרתם בלשון הזה "אנא", עתיד כהן גדול ליכנס לבית קדש הקדשים ומלמד סניגוריא על בניכם בלשון הזה "אנא השם".¹⁹

"ועתה שא נא לפשע עבדי אלהי אביך". "לפשע עבדיך" אין כתיב כאן, אלא "לפשע עבדי אלהי אביך" - אע"פ שמת אביך, הוי יודע שאלהיו קיים.²⁰

תנחומא פרשת צו סימן ז – משנים מפני דרכי שלום

אמר ר' שמעון בן גמליאל: גדול הוא השלום שהכתיב הקב"ה דברים בתורה שלא היו, אלא בשביל השלום. אלו הן: כשמת יעקב "ויראו אחי יוסף כי מת אביהם ויאמרו לו ישטמנו יוסף". מה עשו? הלכו אצל בלהה ואמרו לה: היכנסי אצל יוסף ואמרי לו: "אביך ציוה לפני מותו כה תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיך". ומעולם לא ציוה יעקב מכל אלו הדברים כלום, אלא מעצמם אמרו דבר זה. אמר רשב"ג: כמה דיו משתפך וכמה קולמוסין משתברין וכמה עורות אבודים וכמה תינוקין מתרצעין²¹ ללמוד דבר שלא היה, בתורה.²² ראה כמה גדול כח השלום.²³

בראשית רבה ק ט – ניחומים מנומקים

"וינחם אותם וידבר על ליבם" - ... דברים שהן מנחמין את הלב. אמר להם: נמשלתם כעפר הארץ, מי יכול לסייף את עפר הארץ? נמשלתם כחית השדה ומי יכול לסייף את חית השדה? נמשלתם ככוכבים, מי יכול לסייף את הכוכבים? עשרה כוכבים בקשו לאבד כוכב אחד ולא יכלו לו.²⁴ שנים עשר שבטים, מה אני יכול לשנות סדרו של עולם, מפני שהם כנגד שנים עשר שעות ביום וכנגד שנים עשר מזלות ברקיע? אמר ר' שמלאי: אתם הגוף ואני הראש: "תבואתה לראש יוסף" - אם ניטל הגוף, מה טוב הראש? ולא עוד, אלא עד שלא ירדתם לכאן היו קוראים אותי עבד. ומאחר שירדתם לכאן, הודעתי הוגנוסים שלי,²⁵ אם כן אני הורג אתכם? אתמהה. אם הורג אני אתכם, הם אומרים: אין לשמור אמנה עם זה. עם אחיו לא שמר אמנה, עם מי הוא משמר אמנה? הן אומרים: לא היו אחיו, אלא כת של בחורים ראה, וקרא אותן אחיו. תדע לך, שהרי הוא בסוף הביא עליהם עילה והרגם. אמר: מה אני נעשה אנטידיקוס לאבא?²⁶ אבא מוליד ואנא קובר? מה אני נעשה אנטידיקוס

לצרף כאן גם פסוק אחר ממשלי כז ה: "טובה תוכחת מגלה מאהבה מסתרת". ראו המדרשים על פסוק זה בבראשית רבה נד על אברהם ואבימלך ובתחילת מדרש דברים רבה על משה ובני ישראל. ואנחנו נמשיך במדרשים שמשבחים את תשובתו של יוסף לאחיו על חששם שימול להם כעת רעה.

¹⁹ ואפשר להוסיף גם את דברי משה בחטא העגל, שמות לב לא: "אנא חטא העם הזה חטאה גדולה", תפילת דניאל ט ד: "אנא אֲדַנִּי האל הגדול והנורא שומר הברית והחסד לאהביו ולשמרי מצותיו". ויש עוד:

²⁰ המדרש הופך את דברי האחים: "אנא, שא נא וכו'", לבקשת סליחה אך לא לתחנונים, לפנייה נרגשת אך לא להתרפסות. שני הצדדים צריכים להתפייס ואלהים הוא עדם. אתה יוסף לא מתבקש לסלוח ל"עבדיך", אלא "לעבדי אלהי אביך" דברים אלה של האחים אינם רק מקור לתפילת הכהן הגדול ביום הכיפורים, אלא גם מקור להלכה חשובה אחרת בהלכות תשובה: "רבי יוסי בר חנינא: כל המבקש מוטו (מטותא, סליחה) מחבירו אל יבקש ממנו יותר משלוש פעמים, שנאמר: אנא שא נא ... ועתה שא נא" (מסכת יומא דף פז עמוד א). שלוש פעמים "נא".

²¹ חוטיפים מלקות מהמלמד ברצועה.

²² הוספנו פסיק במקום שנראה לנו חשוב. כוונת המשפט לומר כמה השקעה יש בלימוד ושינון פסוקים בתורה, בהם מסופר דבר שבאמת לא אירע. הילד לומד ומשנן בצעירותו את פסוקי התורה הנ"ל שוב ושוב וכאמת פשוטה, שכך אכן ציווה יעקב ליוסף לפני מותו ואח"כ, כשגדל, (כשעולם המדרש נפתח בפניו) מלמדים אותו שלא היו דברים מעולם והאחים המציאו את כל זה והכל מפני דרכי שלום (דברינו בפרשת פנחס). ראו גמרא מסכת תמיד כט ע"א: "דברה תורה לשון הבאי, דברו נביאים לשון הבאי, דברו חכמים לשון הבאי". וזה נושא שמחייב דף בפני עצמו.

²³ ראו מסכת יבמות סה ע"ב: "א"ר אילעא משום רבי אלעזר בר' שמעון: מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום, שנאמר: אביך צוה לפני מותו וגו'. ר' נתן אומר: מצוה, שנאמר: ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני וגו' (שמואל א' ט"ז). דבי רבי ישמעאל תנא: גדול השלום, שאף הקב"ה שינה בו וכו'". ובמסכת דרך ארץ פרק השלום הלכה ה: "ומותר לשקר בשביל להטיל שלום בין אדם לחברו". אבל לא תמיד רוח חכמים נוחה מך, ראו גמרא יבמות סג ע"א בסיפור על חייה בנו של רב שהפך את דברי אמו. ראו דברינו מפני דרכי שלום בפרשת פנחס.

²⁴ אז שוב מזכיר להם יוסף שניסו לאבד אותו? ובמסכת מגילה טז ע"ב: "ומה עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד - נר אחד היאך יכול לכבות עשרה נרות?". ראו דברינו החלום השלישי.

²⁵ יחוס, תולדות, Genos ביוונית Genealogy באנגלית. מדרש זה מסיים את ספר בראשית שעוסק הרבה בתולדות - Genesis. לעצם העניין, יוסף מודה שגם אחרי שהתמנה למשנה למלך מצרים עדיין חסר לו יחוס, עדיין ריננו אחריו המצרים. ובתנחומא (בובר) שמות סימן ב הנוסח הוא: "אמר להם: עד שלא ירדתם למצרים, היו חלוקים הבריות עלי לומר עבד הוא, והורדתם והודעתם שאני בן חורין". האחים הם שהעניקו לו משפחה מוכרת ומכובדת, הם שמכרוהו לעבד, והם גם אלה שהוציאוהו מעבודתו לחרות. וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו עוד סיבה מדוע התוודע יוסף לאחיו בפרשת ויגש.

²⁶ יריב, מתנגד. אנטי דיקוס. נגד הדין.

לקב"ה? הקב"ה מברך ואני ממעט? זהו שכתוב: "וינחם אותם וידבר על ליבם". והרי הדברים קל וחומר: ומה יוסף שדיבר דברים רכים על ליבם של שבטים, כך נחמם, לכשיבוא הקב"ה לנחם את ירושלים - על אחת כמה וכמה.²⁷ זהו שכתוב: "נחמו נחמו עמי, יאמר אלהיכם" (ישעיה מ א).²⁸

פסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא יג – יוסף עוקר השנאה

"מני אפרים שורשם בעמלק" (שופטים ה ד). למה בניו של יוסף פורעים מן עשו? אלא יוסף, היו אחיו שונאים אותו, שנאמר: "וישנאו אותו" (בראשית לו ד) והפך השנאה לאהבה. ועשו הפך את אהבתו של יעקב לשנאה. אמר הקב"ה: יבוא יוסף ויפרע ממנו. דבר אחר: יוסף חטאו לו אחיו וישטמוהו, והיו אחיו סבורים ששוטמם כשם שעשו לו: "לו ישטמו יוסף" (שם נ טו). ולא עשה להם כן, אלא פרע להם טובות תחת רעות. אבל עשו, כששטמו ליעקב "וישטמו עשו ליעקב" (שם כז מא), לא עשה לו יעקב כן, אלא אמר לו: על אותה הברכה אתה שוטיני? הרי היא נתונה לך "קח נא את ברכתי אשר הובאת לך" (שם לג יא). אעפ"כ לא עקר השנאה מתוך לבו. אמר הקב"ה: יבוא יוסף שעקר השנאה מתוך לבו, ויפרע מן עשו שהטמינה האיבה בלבו.²⁹

מדרש תנחומא (בובר) פרשת ויצא סימן יט – מידה כנגד מידה

אמרה רחל ליעקב: "הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי". "ויחר אף יעקב ברחל" (בראשית ל א ב), ורוח הקודש אומר: "החכם יענה דעת רוח" (איוב טו ב).³⁰ אמר יעקב לרחל: וכי אנטידיסר³¹ של הקב"ה אני? "התחת אלהים אנכי?" (בראשית ל ב), א"ל הקב"ה: חייך, בלשון שאמרת: "התחת אלהים אנכי", בו בלשון בנה עומד ואומר לבניך: "התחת אלהים אני" (שם נ יט).³²

בראשית רבתי פרשת ויחי – איני אלהים

התחת אלהים אני. דריש ר' יונא אביו של ר' מונה: אמר להם: מי יוכל לשנות סדרו של עולם? י"ב שעות ביום, י"ב שעות בלילה, י"ב מזלות, י"ב חדשים, י"ב אבנים עתידיים להיות נתונים על לב אהרן. וכל כך למה? למספר בני ישראל. וכי אלוה אני שאוכל לחלק סדרו של עולם, כי: "התחת אלהים אני".³³

שבת שלום

²⁷ בפרשת ויגש בשבוע שעבר, במפגש של יוסף עם אחיו, מצאנו קל וחומר דומה, אבל הפוך: "ר' אלעזר בן עזריה אמר: אוי לנו מיום הדין! אוי לנו מיום התוכחה! ומה יוסף הצדיק, שהוא בשר ודם, כשהוכיח את אחיו לא יכלו לעמוד בתוכחתו, הקב"ה שהוא דין ובעל דין ויושב על כסא דין ודן כל אחד ואחד - על אחת כמה וכמה שאין כל בשר ודם יכולים לעמוד לפניו" (בראשית רבה צג יא). שני קל וחומר בין תוכחה לנחמה, כחוט השערה. ראו דברינו במפגש יוסף ואחיו **בפרשת ויגש**.

²⁸ האם מדרש זה שייך בעצם לנבואות הנחמה או שהוא נבחר לסיים את חומש בראשית שכולו בבחינת "מעשה אבות סימן לבנים" (ראו דברינו **מעשה אבות סימן לבנים** בפרשת חיי שרה). נחמת יוסף משמשת דגם לנחמת הקב"ה לעתיד. "נחמו" בעתיד כפי שכבר "נחמו" בעבר. מדרש המסיים את בראשית רבה. חזק חזק ונתחזק.

²⁹ את החשבונות הפנימיים בתוך עם ישראל, לא יכול המדרש שלא להוציא גם החוצה, לחשבון שיש לנו עם "עשו אחינו", שהוא כעת (בימי כתיבת מדרש זה) האומה השלטת (רומא, ביזנטיון). ראו בדומה פסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא יב – זכור שרק יוסף יכול להזדווג (להילחם ולנצח) עם שרו של עשו משום שכלפי כל שאר האחים יש לשרו של עשו טענות מוסריות: "לראובן אומר: נחשדת על אשת אביך, לשמעון וללוי אומר: אף אתם הרגתם את שכם, וליהודה אומר: אף אתה נחשדת על כלתך, ולכל השבטים הוא מסלק לומר: אתם מכרתם את אחיכם ... עם שרי כל השבטים יכול שרו של עשו לישא וליתן, אבל עם יוסף אינם יכולים להציל נפשם מיד להבה". לפיכך, לא ייתכן לומר שסליחתו של יוסף לאחיו לא הייתה שלימה.

³⁰ פה מקצר המדרש. ראו מקור בבראשית רבה עא י: "החכם יענה דעת רוח (איוב טו ב) - זה אברהם: וישמע אברהם לקול שרי אשתו (בראשית טז ב). וימלא קדים בטנו (איוב שם) - זה יעקב: ויחר אף יעקב ברחל". ביקורת ברורה על יעקב.

³¹ ראו אנטידיקוס במדרש לעיל.

³² כבר הרחבנו לדון בעימות הגדול בין יעקב לרחל כאשר היא מתחננת לפניו לפני בטרן, בדברינו **יעקב ורחל – השבר הגדול** בפרשת ויצא. לעניינינו, ממדרש זה ניתן להבין שדברי יוסף לאחיו: "התחת אלהים אני" הם דברים קשים העומדים בבחינת מידה כנגד מידה כנגד דבריו הקשים של יעקב לרחל וחרון אפו בה. עתידיים בניך יעקב לעמוד כפופים ושפופים לפני בנה של רחל שעומדת לפניך פנויה ושפופה ומצפה למילה טובה ממך (לפחות כמו שאלקנה אומר לחנה: "הלוא אנכי טוב לך מעשרה בנים", גם אם לא נוחמה חנה בכך). מכאן, שלא רק דברי נחומים היו כאן. או שמא נאמר: היא הנותנת. למרות מדרש זה, למרות שמן הדין אינה ראוי לנהוג פה מידה כנגד מידה, לא כך נהג יוסף. ההשוואה של "התחת אלהים אני" של יוסף בפרשתנו, כנגד "התחת אלהים אני" של יעקב בפרשת ויצא, היא הקבלה על דרך הניגוד. יוסף היה אך אפיים וגילה גדלות רוח, ולא נטר לבני יעקב על דברי אביהם.

³³ הדברים חוזרים לדברי בראשית רבה ק ט לעיל, אבל הפעם תוך חיבור ברור לפסוק: "התחת אלהים אני"? אני יוסף, ואיני מתיימר להיות אלוה (השוואה עם תרבות מצרים שראו בפרעה אלוה, ראו דברינו **מי מתקיים על מי** בפרשת מקץ). אני הוא שאמרת לפרעה: "אלהים יענה את שלום פרעה" ולשרי פרעה: "הלוא לאלהים פתרונים". מכאן אולי לקחו המפרשים בפרשת ויצא, לרכך גם את דברי יעקב לרחל "התחת אלהים אנכי", בניגוד למדרש. ראו למשל מדרש שכל טוב על הפסוק: "וכי מיני הקב"ה תחתיו, או נתן בידי מפתח של עקרונות? אין הדבר מסור אלא בו". או כדברי פירוש צרור המור: "ואולי חרה ליעקב על שאמרה הבה לי בנים שנראה שהיתה עושה ממנו אלוה". פרשת ויחי מרככת את פרשת ויצא.

חזק חזק ונתחזק
מחלקי המים

מים אחרונים: נושא מרתק שנדרשנו לו אגב הוא "סגירת הסיפור" (החשבון?) במשולש יוסף-אחיו-יעקב. מה בדיוק סיפרו האחים ליעקב, ברגע המפגש ביניהם בפרשת ויגש או בשנים שלאחריו? מה סיפר יוסף ליעקב כל אותם שבע עשרה שנה במצרים? האם שאל יעקב שאלות? התורה שותקת בנושא זה וכך כמעט כל הפרשנים והדרשנים, להוציא רמב"ן שהבאנו בראש דברינו. מזה נגזרת גם עוצמת השקר של האחים ליוסף: "אביך ציווה לפני מותו וכו'", גם אם מפני דרכי שלום. נראה שלשיטת רמב"ן, לפיה לשלושת הצדדים לא היה עניין לסגור עד הסוף את הסיפור, השקר של האחים כעת הוא בעוצמה רבה יותר ובעצם שקר כפול. וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [הסיפור שלא סופר](#) בפרשת ויגש.